

Лекція 3

Політичні права та свободи людини і громадянина

План:

1. Поняття та ознаки політичних прав і свобод людини і громадянина.
2. Право на свободу об'єднання у політичні партії (Закон України «Про політичні партії в Україні»). Соціальне значення цього права в умовах політичної реформи в Україні.
3. Право громадян на участь в управлінні державними справами. Конституційні форми реалізації права на участь в управлінні державними справами.
4. Право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації: проблеми конституційно-правової регламентації. Порядок реалізації та підстави обмеження щодо реалізації цього права.
5. Право на звернення до органів державної влади та самоврядування. Механізм реалізації права громадян на звернення на міжнародному, загальнонаціональному та регіональному рівні. Захист конституційних прав і свобод у Європейському Суді.

Питання для самостійного опрацювання: Роль адвокатського запиту у реалізації права на звернення; процедура отримання дозволу на проведення мирних зборів, мітингів, походів; специфіка доступу громадянина до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; роль та місце рішень Європейського Суду з прав людини в системі національного законодавства.

Конспект лекції

1. Поняття та ознаки політичних прав і свобод людини і громадянина.

Політичні права громадян України, поряд з громадянськими правами і свободами, є пріоритетними у системі конституційних прав і свобод людини й громадянина. Політичні права і свободи належать громадянам України і виражають зміст правовідносин між особою і державою. Відповідно, у науковій і навчальній літературі отримав поширення вираз "політичні права і свободи громадян України.

До політичних прав і свобод людини і громадянина традиційно відносять право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право громадян України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право направляти індивідуальні

чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40).

Політичні права і свободи громадян України - це конституційно визначена міра можливої політичної поведінки особи, насамперед участі у безпосередньому народовладді, здійсненні державної влади і місцевого самоврядування, в яких особа виступає передовсім як громадянин України, учасник суспільно-владних відносин.

Особливістю політичних прав і свобод людини і громадянина є те, що, за винятком права на об'єднання в неполітичні організації і права на індивідуальні та колективні звернення, вони належать виключно громадянам України, які досягли 18 років і набули повної правосуб'єктності. На відміну від громадянських (особистих) прав, які за своєю природою є невідчужуваними, політичні права можуть обмежуватися відповідно до закону в Інтересах національної безпеки та громадського порядку, а також стосовно громадян України, визнаних у судовому порядку недієздатними.

Ще однією особливістю політичних прав і свобод громадян України є високий ступінь їх гарантованості не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Рівень гарантованості політичних прав і свобод постійно піддається моніторингу з боку впливових міжнародних організацій (ООН, ЄС, Рада Європи, ПАРЄ та ін.) і свідчить про рівень демократії в Україні.

До того ж саме втілення політичних прав громадян України сприяло реалізації національного державотворення, що підтвердили події, пов'язані з всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р. та Помаранчевою революцією 2004 р.

Найбільш узагальненим і системоутворюючим щодо інших політичних прав і свобод є право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України). По суті це право закріплює гарантовану можливість для громадян України брати участь у здійсненні безпосереднього народовладдя, державної влади та місцевого самоврядування.

Наступним важливим політичним правом громадян України є право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36) для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, що визначені в ст. 37 Конституції України та чинному законодавстві України.

Особливо важливим на сьогодні є право громадян на участь у створенні політичних партій України. У зв'язку з проведенням політичної (конституційно-правової) реформи в Україні 2005-2009 років, що позначилася переходом до парламентсько-президентської

форми державного правління та пропорційної виборчої системи, політичні партії та їх блоки стають головним, пріоритетним суб'єктом конституційно-правових відносин. Порядок їх утворення і діяльність регулюється Законом України "Про політичні партії" 2001 року.

На відміну від права на створення і участь у діяльності політичних партій, право засновувати громадські організації мають не лише громадяни України, а й Іноземці та особи без громадянства, що законно перебувають на території України. Це право також поширюється на громадські організації, що відстоюють професійні права людей - профспілки.

Утім Конституція України в ст. 37 визначає й підстави для заборони діяльності політичних партій та громадських організацій. До них відносяться програмні цілі або дії, спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міждержавної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. До того ж Основний Закон забороняє утворення воєнізованих формувань у складі політичних партій і громадських організацій. Також не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних організаціях і установах.

Окрім виборів і референдумів, існують й інші форми безпосередньої реалізації народного суверенітету-мирні збори, мітинги, походи, демонстрації та ін. Події, пов'язані з Помаранчевою революцією, довели ефективність цих форм прямого народовладдя та їх значний політичний потенціал. Важливо й те, що збори, мітинги, походи, демонстрації, які відбувалися в Україні в 2004 році, мали абсолютно легітимний характер і були передбачені чинною Конституцією України.

Основний Закон у ст. 39 встановлює право громадян України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Ці форми безпосередньої демократії дозволяють громадянам України вільно висловлювати свої погляди, відстоювати свої політичні переконання та акцентувати увагу громадськості на тих чи інших політичних проблемах.

З метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей допускається обмеження реалізації права на збори, мітинги, походи та демонстрації на підставі рішень суду.

Визначене у ст. 40 Конституції України право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк, або право на звернення (петиції) є засобом забезпечення інших політичних прав громадян і формою реалізації права громадян України брати участь в управлінні державними справами та формою громадського контролю за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх службових і посадових осіб. Але право на звернення поширюється не тільки на громадян України, а й на іноземців та осіб без громадянства, що законно перебувають в Україні, й тому дозволяє вирішувати й інші важливі суспільні проблеми, окрім політичних. Порядок реалізації цього права визначається Законом України "Про звернення громадян" від 2 жовтня 1996 р.

2. *Право на свободу об'єднання у політичні партії (Закон України «Про політичні партії в Україні»). Соціальне значення цього права в умовах політичної реформи в Україні.*

“Свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої”

М. Бакунін

Відповідно до ст.1 Закону України «Про політичні партії в Україні», право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України.

Окрім цього, дана стаття закріплює такі основні положення свободи об'єднання у політичні партії, як:

- Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії.
- Належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання державою будь-яких пільг і переваг.

- Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією та законами України.

Законодавча регламентація права на свободу об'єднання у політичні партії:

стаття 36 Конституції України:

Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

стаття 37 Конституції України:

Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001:

Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів.

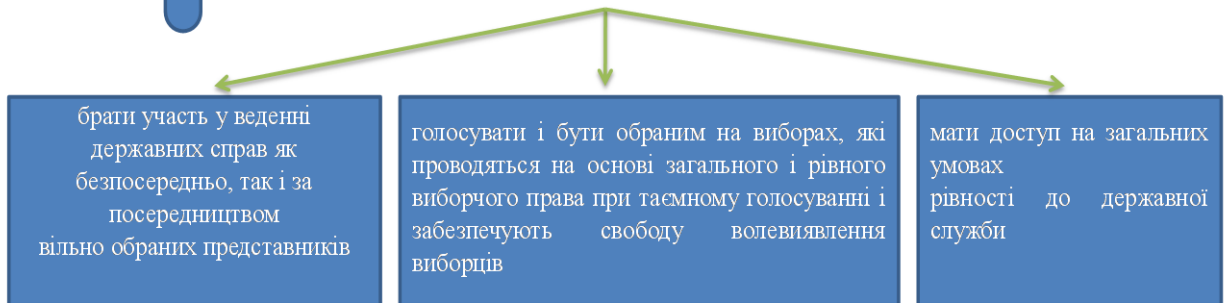
3. Право громадян на участь в управлінні державними справами.

Конституційні форми реалізації права на участь в управлінні державними справами.

Одне з основних прав громадянина України є право на участь в управлінні державними справами. Від того, як реалізується це право залежить і показник якості демократії, і рівень розвитку громадянського суспільства у державі. Складові такого права відображені в Основному Законі - Конституції України.

"Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.
Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування".
(Стаття 38 Конституції України).

Кожний громадянин, відповідно до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікованого Українською РСР 19 жовтня 1973 року, повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

Схема №4 «Право громадян на участь в управлінні державними справами»

Право громадян брати участь в управлінні державними справами ґрунтується на принципі рівності доступу. Жодному громадянину не може бути надано переваг чи привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

4. Право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації: проблеми конституційно-правової регламентації. Порядок реалізації та підстави обмеження щодо реалізації цього права.

Ст. 39 Конституції України надає громадянам "право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування".

Норми приблизно такого ж змісту існують і в актах міжнародного законодавства .

Збори, мітинги, походи і демонстрації громадян є формами безпосередньої демократії. Вони можуть проводитися з метою: прилюдного обговорення та вираження свого ставлення до дій чи бездіяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; подій у соціально-політичному, економічному житті держави, суспільстві та світі в цілому; привернення уваги до вирішення нагальних соціально-політичних, економічних та інших проблем держави, суспільства, місцевої територіальної громади; прилюдного протесту проти рішень, заходів, здійснюваних державою, місцевими органами самоврядування, проти окремих подій життя держави чи світу в цілому або, навпаки - їх підтримки.

Визначення понять:

Усі зібрання громадян в залежності від поставленої перед ними мети та методів їх проведення можуть бути поділені на кілька категорій: збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації.

Збори - це спільна, спеціально організована невелика присутність громадян в громадському або іншому місці, викликана необхідністю обговорення різних політичних, соціальних, економічних, культурних та інших проблем.

Мітинг - масові збори з питань злободенних, переважно політичних питань, які проводяться, як правило, на вулицях, майданах, стадіонах, парках. Неодмінні атрибути мітингу - масова аудиторія, промовці, лозунги, прапори, заклики (усні, друковані, письмові).

Демонстрація - масове находження громадян з приводу висловлення будь-яких громадсько-політичних настроїв, в тому числі з питань протесту або незгоди будь з чим. (Цей захід може проявлятися також у проступку однієї особи, здійсненні нею вчинку з метою підкреслення свого відношення до будь-якої події чи посадової особи тощо.)

Вуличний похід проводиться з тією ж метою, що і демонстрація, мітинг, однак відрізняється меншою динамікою, відсутністю мітингово-демонстраційної атрибутики.

Пікетування - форма демонстрації, під час якої виставляються представники будь-де, наприклад, перед будинками об'єднань, підприємств з метою висловлення протесту проти чого-небудь, для забезпечення охорони на місці проведення страйку або демонстрації.

Статут патрульно-постової служби міліції України, затверджений Наказом МВС України

В цьому статуті та в Указі Президії Верховної Ради СРСР Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР закріплені основні положення проведення та підстав припинення зборів. Мітингів, демонстрацій.

Про проведення зборів, мітингу, вуличного походу або демонстрації організаторами не пізніше як за 10 днів до виконавчого комітету сільської, міської Ради народних депутатів подається заява з переліком місця та часу проведення заходу. Про прийняте рішення вказані органи влади не пізніше як за 5 днів повинні повідомити організаторів проведення цих заходів. При необхідності їм можуть бути запропоновані інше місце та час проведення заходу, вказаного в заяві. В разі невідповідності мети проведення цього заходу з вимогами Конституції України або загрози громадському порядку та безпеці громадян забороняється його проведення.

Приводом для припинення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій є фактичне проведення несанкціонованого місцевими органами державної виконавчої влади відповідного заходу; рішення про заборону його проведення (припинення) внаслідок порушення порядку його організації та провадження; виникнення в ході самої загрози безпеки для життя і здоров'я громадян або порушень громадського порядку, заподіяння матеріальної шкоди державному, колективному або приватному майну, порушень правил державного руху, санітарії.

5.Право на звернення до органів державної влади та самоврядування. Механізм реалізації права громадян на звернення на міжнародному, загальнонаціональному та регіональному рівні. Захист конституційних прав і свобод у Європейському Суді.

У сучасному світі рівень правового захисту прав та свобод людини і громадянина є ключовим показником демократизму суспільства і держави. У демократичній, правовій державі кожне право особи, закріплене належним чином, забезпечується всією повнотою влади.

Особливе місце в системі засобів захисту прав, свобод та законних інтересів громадян посідає реалізація їх права на звернення. У ст. 40 Конституції України зазначено, що громадяни України мають право звертатися до органів державної влади і місцевого самоврядування та встановлено обов'язок органів влади та посадових осіб розглядати звернення й надавати обґрунтовані відповіді.

Отже, право на звернення є важливим конституційно-правовим засобом захисту та однією з організаційно-правових гарантій дотримання прав і свобод громадян. Це право включає дві складові.

По-перше, звернення громадян є однією з форм участі населення в державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, можливістю активного впливу громадянина на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

По-друге, це спосіб відновлення порушеного права громадянина через подання до органів державної влади скарг, заяв і клопотань. У такому розумінні це механізм виконання соціальних обов'язків публічної влади.

Від правильного функціонування адміністративно-правових механізмів реалізації прав громадян, від чіткого й ефективного реагування влади на їхні звернення залежить здатність держави забезпечувати належний захист законних інтересів громадян. Досвід показує, що громадяни України активно користуються своїм правом на звернення.

Слід зазначити, що організація роботи з розгляду звернень, особистого прийому громадян, а також первинний розгляд запитів на доступ до публічної інформації є одним із пріоритетних напрямів роботи Міністерства юстиції України, що забезпечує реалізацію конституційного права громадян на звернення до органів державної влади.

Загальні засади реалізації права громадян на звернення визначено Законом України "Про звернення громадян". У цьому Законі надано чіткі визначення термінів "звернення", "пропозиції", "заяви" та "скарги" громадян, зазначені вимоги до звернень, порядок їх розгляду, а також відповідальність за порушення Закону.

Законом також встановлено умови, за яких звернення не підлягають розгляду і вирішенню. Звернення не підлягає розгляду, коли воно не підписане автором, у разі відсутності даних про місце проживання, а також при анонімності звернення. Також не розглядаються повторні звернення одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішене по суті, а також скарги, терміни для подання яких закінчилися, та звернення осіб, визнаних судом недієздатними. Не можуть бути предметом оскарження в адміністративному порядку рішення загальних зборів членів колективних сільськогосподарських підприємств, акціонерних товариств, юридичних осіб, створених на основі колективної власності, а також рішення вищих державних органів. Скарги на такі рішення є предметом розгляду виключно суду.

Важливим є питання застосування мови звернення. Законом визначено, що громадяни мають право звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності,

об'єднань громадян, посадових осіб українською чи іншою мовою, прийнятною для сторін.

Крім того, Законом забороняється відмова в прийнятті та розгляді звернення з посиленням на політичні погляди, партійну належність, стать, вік, віросповідання, національність громадянина.

Важливим заходом реалізації конституційного права громадян на звернення є також особистий прийом громадян.

Прийом громадян повинен проводитися в усіх державних органах та установах, а також за місцем роботи та проживання населення тими керівниками та посадовими особами органів та установ, які мають право приймати рішення з питань, що входять до їхньої компетенції.

Усі звернення громадян, подані на особистому прийомі, реєструються. Якщо вирішити порушені в усному зверненні питання безпосередньо на особистому прийомі неможливо, воно розглядається в тому ж порядку, що й письмове звернення. Про результати розгляду громадянину повідомляється письмово або усно, за бажанням громадянина.

Якщо громадянин не отримав відповідь на своє звернення, він відповідно до статті 55 Конституції України має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.